

ЛИЧЕН ЛЕКСИКОН НА ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА

А

АНДЖЕЙЕВСКИ ЙЕЖИ(ANDRZEJEWSKI JERZY)

*Сцена от филма
“Пепел и диамант”*

*По романа на
Йежи Анджеевски*

*Режисьор
Анджей Вайда*

*В главната роля
Збигнев Цибулски*

Роден е на 19 август 1909 г. във Варшава. Умира на 19 април 1983 г.

Един от първите полски прозаици, с чието творчество се срещнах през студентските си години. Тогава много се говореше за романа “Пепел и диамант” (1948 г.) – събитие в следвоенната полска литература. Още ми беше трудно да чета на полски език, затова предпочетех превода на Димитър Икономов (1964 г., “Народна култура”). Романът ме увлече не само с интересната си фабула, с драматичните преживявания на главния герой Мачек Хелмицки, но и с историческия контекст, на чийто фон се развива действието. Тогава разбрах, че по време на Втората световна война полското общество трагично се е разцепило на две враждуващи части: привърженици на комунистическата партия (тогава тя се е наричала Полска работническа партия; била е създадена на 5 януари 1942 година; по-късно се обединява и с други леви партии, затова става известна като Полска обединена работническа партия), обявила се на страната на източния съсед, Съветския съюз, и привърженици на западната демократия, на временното полско правителство в Лондон. Разбрах още, че е имало Армия Людова и Армия Крайова.

Младите бойци, оцелели в ужаса на Варшавското въстание през 1944 г., са продължили да се борят за една независима Полша, ориентирана към Запада.

Един от тях е Мачек, главният герой на романа. Той получава задача да убие партийния секретар на областта, Шчука, който е убеден комунист и притежава много симпатични човешки черти (някои го сравняват с Влад-

дислав Гомулка, по-късно първи секретар на партията). Това би трябвало да е последната бойна акция, след която Мачек очаква да се освободи от своя военен дълг към Армия Крайова и да заживее мирен живот. Още повече че току-що се е влюбил безумно в барманката от ресторант на хотела, в който трябва да бъде извършено убийството. Но след изстрела срещу партийния деец младият патриот пада, пристрелян от случаен изстрел на военен патрул. Изстрелът може да е случаен, но авторът ни внушава, че героят е исторически осъден и че героизъмът при новите условия се превръща в лична трагедия. Загиват много млади хора (някъде съм чел, че са около 16 хиляди), заплетени в историческите конфликти, които след време ще се окажат безсмислени. И тук стигам до проблема, който ме вълнува и днес: оправдана ли е личната саможертва в името на предполагаема прогресивна историческа кауза, все едно каква? Кое е по-ценено: краткият живот на отделната личност, която е неповторима, или идеята, обещаваща щастие за обществото, само че в далечна перспектива? Нямам еднозначен отговор. Вероятно всеки трябва да отговори за себе си.

През 1959 година Анджей Вайда направи чудесен за времето си филм по романа “Пепел и диамант”. Главната роля се изпълнява от Збигнев Цибулски – актьора, който се превърна в символ на обърканото поколение, чиято младост е била ограбена от войната. Отдалечени от онова време, ние можем да имаме претенции както към романа, така и към филма, но лесно е да съдиш, след като си видял присъдата на историята, нали? Много по-трудно е да създаваш изкуство “по горещите следи на събитията”, както направиха Анджеевски и Вайда. Още през 1948 година известният критик Ян Кот обвинява Анджеевски, че не е “забелязал историята”, сиреч не показва историческата перспектива чрез съдбата на отделната личност. А това според Кот е “малкият реализъм”. Много остро напада – чак през 1983 година! – и романа, и филма Славомир Мрожек, според когото те са “фалшифициране на следвоенната история”. Той смята, че тогава всъщност е имало инстинктивна, отчаяна самоотбрана на полския народ срещу новия окупатор, този път дошъл от Изток. И че точно това не е отразено в “Пепел и диамант”. Нека оставим поляците да спорят. За мен по-важното е, че тогава възприех романа и филма като убедителни произведения на изкуството. Техните художествени качества са безспорни. Те ме развълнуваха. Доброто произведение не е длъжно да бъде “правилно” от идейна и историческа гледна точка. Още повече че тази гледна точка е бягаща...

Анджеевски е следвал полонистика във Варшавския университет. За пръв път публикува разказ (“Лъжи”) във вестник “ABC” през 1932 година, когато е на 23 години, твърде млада възраст за белетрист. Преди войната работи в литературния отдел на седмичното списание “Prosto z mostu” (“Направо казано”). По време на окупацията взима участие в нелегалния културен живот. От 1950 до 1952 година е заместник-председател на Съюза на полските писатели (ех, че късмет – да ръководиш писателски съюз в най-догматичният сталински период!). А председател по онова време е Леон

Кручковски, драматург, автор на писата „Първият ден на свободата“. Покъсно Анджеевски работи като редактор в литературни списания („Twórczość“, „Literatura“). Написва редица творби, доста по-различни и по идеи, и по стил, най-известните от които са: „Златната лисица“ (разкази, 1955 г.), „Вратите на рая“ (роман, 1960 г.), „Върви, скачайки по планини“ (роман, 1963 г.), „Мъзга“ (роман, 1981 г.) и др. Негови произведения са превеждани на повече от 30 езика, като най-много преводи има „Пепел и диамант“.

След 1956 година – началото на размразяването след догматизма – Анджеевски вече гледа с остро критичен поглед социалистическата действителност в Полша и с присъщия си моралистичен патос показва конфликтите между личността и фанатичната идея изобщо. Във „Вратите на рая“ – мини роман в едно дълго, непрекъснато изречение – показва как масите могат да бъдат манипулирани. По време на детски поход, започнал от Южна Франция, за освобождаването на Йерусалим загиват или попадат в робство хиляди невинни деца. В „Мъзга“ представя широка гротескна панорама на живота на творческите среди във Варшава, моралните компромиси и играта с властта.

Партийните чиновници сигурно са си имали големи неприятности с този непокорен писател. Той не стоеше мирен по време на обществените конфликти. През 1968 година написа открыто писмо против инвазията на армиите от Варшавския договор в Чехословакия.

Писател, който има свое трайно място в полската проза. Противоречив и сложен. Без неговото творчество полската литература през периода 1939 – 1989 г. щеше да бъде някак по-бедна.

АСНИК АДАМ (ASNYK ADAM)

Роден е на 11 септември 1838 година в Калиш. Умира на 2 август 1897 година в Краков.

Бях чувал вече неговото име. Но към поезията му ме насочи една песен на известния рок певец Чеслав Немен, познат преди години и у нас. Песента започва така: *Jednego serca! tak mało, tak mało...* (*Едно сърце! тъй малко, тъй малко...*). Реших да прочета стихотворението и така открих един интересен поет от втората половина на деветнайсети век. Може би вече съм го бил срещал в антологията на Дора Габе, но тогава не съм му обърнал сериозно внимание. А в превода на нашата поетеса то звучи ето така:

*Едно сърце, което радост дава,
едно сърце, да бъде огледало
на моята любов, от нея затрептяло:
сред тихите ще бъда тих тогава!*

*Еднички устни! Вечността разляла
нектар във тях – от щастие пропити!
И две очи и в тях да гледам смяло
и да се видя свят между светците!*

*Едно сърце и длани снежнобели,
очите ми да заслонят – в съня си
да сещам тихий ангел как ме носи,*

*и отлетява в светлите предели.
Тъй малко е желането пред Бога,
а виждам аз, че искам твърде много!*

Намерих прилика между този поет и нашия Пенчо Славейков. Но пък с някои стихове той повече ми напомняше за Вазов. Да си призная, предпочитам го като Славейков, като Вазов ми звучи някак реторично и декларативно.

Роден в шляхтишко семейство. Баща му – участник в Ноемврийското въстание (1830 – 1831 г.), заточеник в Сибир. Самият Адам Асник също е затварян в Цитаделата (крепост затвор във Варшава) за участие в заговор през 1860 година. Освобождават го, заминава за Париж и Хайделберг да следва обществени науки. Преди това е учили малко аграрна икономика, малко медицина, но в Хайделберг става доктор по философия (1866 г.). Междувременно взема участие в поредното въстание – Януарското (1863 г.). От 1870 година заживява в Краков, занимава се с обществена дейност, но е разочарован, общува само с тесен кръг приятели. Стреми се да опознае света, увлича се по пътешествия – Италия, Тунис, Алжир, а в по-късна възраст стига до Индия и Цейлон (сега Шри Ланка). Разболява се от туберкулоза, заминава за Италия да се лекува, но се връща заразен от коремен тиф и след няколко месеца умира. Външно животът му не е богат на събития, но философът поет (или по-скоро поетът философ) има богата духовна биография.

Влияе се от полските романтици, обича Словаки. Но времето вече е друго – научни открития, развитие на промишлеността, желание да се подгответи народът за независимост и държавност. В литературната история този период се нарича позитивизъм. Въщност това е началото на реализма. Асник е видял Европа и може да сравнява своя изостанал край с нея. И в съзнанието му се зараждат поетически образи, които вече са много по-реалистични, конкретни. Езикът му е ясен и прост. Метафорите са пестели-

ви. Композицията е създадена сякаш от добър архитект. Той владее отлично техниката, стихосложението – изискани рими, разнообразни строфи. Е, понякога е словоохотлив – някои творби са многословни, други днес звучат малко нагласено. Майстор е на усмивката, на иронията – подобно на Хайнрих Хайне, от когото, изглежда, се е учили. По скептицизма и склонността си към философски размисли, по тъгата си прилича на Словаки. Неоромантиците (“Млада Полша”) го отричат. Станислав Виспянски: “Асник е един препариран орел: има всичко – клюн, крила, само че не може да полети.” Още не знаят, че той подготвя почвата на модернизма в полската поезия.

Създал е психологически вярна, изящна любовна лирика (*Miedzy nami nic nie było..., Gdybym był młodszym, Tu czekaj mnie..., Ta lza... ; в точен превод - Между нас нямаше нищо..., Да бях по-млад..., Чакай ме..., Тази сълза...), която го прави популярен и любим поет на своето време – края на IX и началото на XX век. Сега тя ни изглежда сантиментална, защото съвременният човек изразява чувствата си по-сдържано. Ето как звучи едно от тези стихотворение в прозаичен превод:*

Да бях по-млад, девойко, да бях по-млад! Не вино щях да тия, а на твоите погледи най-сладкия нектар, девойко! Може би щеше да ме обичаш, ангеле светъл... Ето, гръдта ми се разтрепери, че виждам премного щастие, ако ме обичаше! Не бих търсил звезди на небето, не бих търсил луната, но бих гледал тебе, защото сияеш повече от звездите на небето! Бих се отрекъл от светлото слънце и от дъха на пролетта, а бих живял с твоята любов, защото ти си за мен вдъхновение и сълнчева светлина. Но вече съм твърде стар, за да мога, девойко, да искам сърдечна жертва; затова се забавлявам само с песничка, защото вече съм твърде стар! Отдалеч те избягвам, пеперудо златна! Понеже гордостта ми не позволява да страдам, с копненж изпълнен, отдалеч те избягвам. Смея се и вино тия, със сълзи премесено, и гледам, красива девойко, към своето минало, забулено в мъгли, и тия вино...

Прелестни са творбите, в които поетът прави стилизации на народни песни или просто им подражава, подобно на Пенчо Славейков и Кирил Христов у нас.

Има 30 майсторски сонета, изпълнени с дълбока философия за човека, природата, вселената... Цикълът е озаглавен “Над гълбините”.

Друг значим цикъл в творчеството му е “В Татрите”. Поетът обича да се усамотява в планината и пресъздава нейната красота. (Впрочем Татрите са извор на вдъхновение и за други големи поети – Тетмайер, Каспрович...) Пейзажната лирика му дава възможност да изрази своя пантеизъм, своето преклонение пред чудото на природата. Абстрактните идеи намират метафоричен израз в тази живописна поезия на дълбокия размисъл.

Адам Асник създава и редица драматургични произведения, които не съм чел. Критиците казват, че не били твърде сполучливи. Писал е и литературокритически студии – за “Антигона” на Софокъл и за “Крал Дух” на Словаки.

Този поет ми харесва и сега, защото е майстор на класическия стих (напоследък някои добри полски поети се връщат към тази форма). Харесва ми още, защото е индивидуалист и скептик. Не е фанатик, не е прекален патриот, макар че обича народа си.

АУДЕРСКА ХАЛИНА (AUDERSKA HALINA)

Родена е на 3 юли 1904 година в Одеса. Умира през 2000 година.

През 1969 г. една туристическа група, на която бях екскурзовод, ми подари Mały słownik języka polskiego (Малък речник на полския език). Запомнил съм, че речникът е под редакцията на Станислав Скорупка, **Халина Аудерска**, София Лемпицка. Дълго време смятах, че Аудерска е езиковед. Но към средата на седемдесетте години при едно гостуване в Познан, когато попитах моя приятел Йежи Манковски коя е най-добрата книга на годината, той ми отговори без колебание: „Babie lato“ („Сиромашко лято“) от Халина Аудерска. Okaza се, че възрастната вече госпожа, завършила някога полонистика във Варшавския университет, е писала разкази и романи още преди войната. По време на оккупацията действа в така наречената „Акция N“ като редактор на диверсионните издания на немски език на Армия Крайова. Взема участие във Варшавското въстание. След войната в продължение на деветнайсет години се занимава с речниците на полския език. Както сама казва, изчаквала да дойдат по-добри времена, когато ще може да разкаже истината за годините непосредствено след войната. И започва отново да пише проза през 1971 година. Издава няколко романа, най-добрите от тях са „Плодът на нара“ („Jabłko granatu“), който е преведен на български от Методи Методиев (изд. „Народна култура“, 1986 г.), „Пътят на птиците“ („Ptasi gościniec“) и споменатият вече „Сиромашко лято“. Писала е и много пиеси, също и за деца.

„Сиромашко лято“ (получил през 1974 г. първа награда в конкурса по случай трийсетгодишнината на Полската народна република) представя одисеята на преселниците от земите източно от река Буг в Западните полски земи край река Одер. Както се знае, след разгрома на хитлеристка Германия част от територията на Полша остава в границите на Съветския съюз, а историческите полски територии се отнемат от Германия и се връщат на новата полска държава. Извършва се огромно преселение – немците се изселват, на тяхно място идват поляци от Полесието, от днешна Украина, дори потомци на заточеници в Сибир, говорещи на смесен полско-руски език. Повествуванието се води от името на Шимон Дрозд, който сам се определя като „прост рибар“, включил се в редовете на Армия Людова, организирана

в Съветския съюз. Неговият език е изпъстрен с диалектизми, простонародни думи, повторения на езикови клишета. Истински сказ, при който авторката показва отлични езикови и стилистични умения. Но тя проявява и добро познаване на живота и характерите на обикновените хора. Разказът ѝ звучи автентично. Точно психологическо портретуване на хора, дошли от най-различни краища да търсят тук новата си родина, след като старата им е била отнета от историята. Аудерска – чрез героя си – спори с историците, които според нея опростяват нещата и се опитват да напъхнат в своите схеми неповторими човешки съдби. Проектирана в душите на хората, историята е много по-сложна. Трагичното и комичното се редуват, за да изваждат образа на заселника, който страда, когато му се налага да изльже, и то за да спести нечие разочарование. Опазване на човечината в исторически жестоко време. Ето в това се състои хуманистичният патос на Аудерска. “Истината е била за мен винаги нещо постоянно” – казва тя в едно интервю.

През 1983 г., по време на военното положение, въведено (1981 г.) от Комитета за национално спасение начало с генерал Войчех Ярузелски, Халина Аудерска приема предложението на партийните и културните администратори да стане председател на Съюза на полските писатели. Вероятно нейните възгледи са били такива, че тя приема този пост, желаейки да работи за обединението на писателите, за реанимирането на замреля тогава литературен живот. “Смятам, че полските писатели трябва да издават произведенията си в Полша” – заявява тя (тогава голяма част от полските писатели, не само емигрантите, издават книгите си в чужбина). И упреква за това Чеслав Милош и Кажимеж Брандис. Като не пропуска да напомни на автора на соцреалистичния роман “Граждани”, Брандис, че е бил догматик, преди да емигрира...

Запознах се лично с Халина Аудерска, когато тя посети Българския културен център след гостуването си в София и сподели впечатленията си. Разменихме само няколко думи. Стори ми се добродушна, скромна и толерантна. После прочетох в едно интервю, в което журналистът я ласкаеше, поставяйки я сред класиците, следните нейни думи: “Извинете ме, но още не се смятам за класик и ви моля да отбележите това.” Реална самооценка.

Иван Вълев

